

Zapis o junaštvu i ratnoj vještini

(Jovo Popović, *Prva lička proleterska brigada*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1988)

General-major u penziji VLADIMIR MARIČIĆ

Monografija o Prvoj ličkoj proleterskoj brigadi je obimna knjiga od 930 stranica; podeljenja u 32 tematske celine koje su poređane hronološki — od 13. jula 1942. do 15. maja 1945. godine. Svako poglavlje obeležava jednu od etapa ratnog puta brigade. Kraći predgovor knjizi napisao je ratni komandant Šeste ličke proleterske divizije general-pukovnik Đoko Jovanić. U knjizi je dat i spisak sa osnovnim biografskim podacima za više od 10.000 boraca ove brigade.

U izradi ove monografije autor se opredelio za kombinovani hronološko-problemski način pisanja, u kojem su u prvom planu i središtu pažnje pojedinačni borac i starešina, i svaka jedinica kao deo celine. U stvari, knjiga je priča o pojedinačnim podvizima i žrtvama, junaštvima i odricanjima, u kojoj se razaznaje svaka jedinica ponaosob i gotovo svi njeni pripadnici. Na taj način je dočaran osoben i neponovljiv trenutak ratnih zbivanja i borbenog puta kojim su prošli proleter i Prve ličke brigade.

Publikacija o 1. ličkoj proleterskoj brigadi izlazi sa velikim zakašnjenjem — 40 godina nakon završetka rata i preko dvije decenije od vremena kada su se pojavile prve monografske obrade naših ratnih jedinica. Tačnije, prva brigada Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske, uz to i nosilac najvišeg ratnog zvanja, među posljednjima dobija svoju ratnu hroniku, što se očigledno ne može pravdati samo »objektivnim« razlozima. Kao da niko među stotinama njenih starešina i boraca nije želio da se uhvati u koštac sa izuzetno složenim i delikatnim zadatkom historijske rekonstrukcije ratnog puta svoje brigade. To je učinio jedan vrsni novinar i publicista, koji je rat doživio i proživio kao dijete, uz partizanske štabove i pozadinske institucije narodnooslobodilačkog pokreta, uz oca prvoborca i istaknutog ličkog odbornika. Možda baš zato što nije bio ratnik i što je o

1. ličkoj brigadi slušao samo iz priča drugih, Jovo Popović je znao da za pisanje njene ratne »biografije« nisu dovoljni samo entuzijizam, volja i upornost. Trebalo je obaviti razgovore sa nekoliko stotina boraca i starješina, proučiti i konfrontirati gotovo svaki ratni dokumenat i podatak o brigadi i 6. ličkoj diviziji, konsultirati njene ratne komandante i političke komesare, pročitati brojne zabilješke, uspomene i sjećanja. Sve je to zahtijevalo i mnogo znanja i mnogo truda. »Olakšavajuća« prednost autora bila je u tome što je, u vrijeme kada je otpočeo rad na Prvoj ličkoj, imao iza sebe već pozamašnu seriju publicističko-novinarskih radova, i što je gotovo dvije decenije pasionirano istraživao mnoge fenomene našeg narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, posebno njihovu političku, sociološku i etičku komponentu. I upravo zahvaljujući tim, kao i mnoštvu drugih okolnosti, dobili smo jednu od najreprezentativnijih brigadnih monografija, izvanserijsku u mnogim svojim aspektima. To je osnovni razlog što prikaz o njoj objavljujemo u opštevojnom teorijskom časopisu, čije su stranice namijenjene, u prvom redu, problematici operativnog i strategijskog nivoa, a brigada je — kao što znamo — taktička kategorija. Prva lička, međutim, prevazilazi te okvire.

Kompozicija i struktura monografije

Knjiga *Prva lička proleterska NOU brigada »Marko Orešković«* ima 930 stranica; od toga 567 strana teksta i fotografija i 360 stranica spiska boraca brigade, kojih je bilo preko 12.000. Podijeljena je u 32 tematske cjeline, poređane hronološki — od 13. juna 1942. godine do 15. maja 1945. godine. Dejstva brigade u 1942. godini data su u 10 odeljaka, u 1943. godini — u 9, u 1944. godini — u 11. i u 1945. godini — u 2. Svako poglavlje obilježava jednu od etapa ratnog puta brigade, ali ih autor označava onim što je najmarkantnije: »Akcije iz Škara«, »Brigada u operaciji 'Weiss'«, »Između Drvara i Une«, »Marš za Srbiju«, »Ofanziva pobjede« i sl. Kraći predgovor knjizi napisao je ratni komandant 6. ličke proleterske divizije general-pukovnik Đoko Jovanić, upućujući čitaoca na nekoliko bitnih orijentira, koji mogu da posluže kao putokaz za potpunije razumijevanje i lakše praćenje obimnog teksta.

Opredjeljujući se za kombinirani kronološko-problemski način pisanja, u kojem je u prvom planu i središtu pažnje pojedinačni borac i starješina, svaka jedinica kao dio cjeline i svaki konkretan komandir, komandant i politički komesar, Jovo Popović je očigledno

poslušao glas publiciste i instinkt novinara — reportera, koji dobro zna da priča o brigadi ima svoju vrijednost jedino ako se u njoj jasno raspoznaje svaki dio i ako su »krupni kadrovi« zamijenjeni pojedinačnom slikom. Taj metodološki postupak doveden je u monografiji o 1. ličkoj brigadi gotovo do perfekcije. To nije knjiga o amorfnoj masi, o bataljonima i četama koji liče jedni na druge poput bezimenih formacijskih sastava kakve srećemo u našoj historiografiji, već priča o pojedinačnim podvizima i žrtvama, junaštvima i odricanjima, u kojoj razaznajemo svaku jedinicu ponaosob i gotovo sve njene pripadnike. Ta kristalna struktura se neprekidno prelama u čitavom spektru boja, dočaravajući osoben i neponovljiv trenutak ratnih zbivanja i borbenog puta kojim su prolazili proleter i Prve ličke brigade.

Možda je kompozicija knjige mogla da bude i nešto drukčija da se autor opredijelio za periodizaciju koja je uobičajena: (dejstva brigade do ulaska u 6. ličku diviziju; dejstva u sastavu divizije na teritoriji Like; dejstva u sastavu 1. proleterskog korpusa u Bosanskoj krajini, i dr.), jer bi to omogućavalo izvlačenje trajnijih i sa stanovišta ratnih iskustava — relevantnijih zaključaka i sudova. Vojnicima od zanata i ratnim kadrovima takav način pisanja vjerovatno bi bio korisniji, ali širokom krugu čitalaca svakako manje interesantan i privlačan. Vrijednost knjige i jeste u tome što je pisana jezikom, stilom i izborom činjenica koje će privući pažnju najšireg auditorijuma, čitalaca svih uzrasta i obrazovanja.

Druga primjedba, možda čak i ozbiljnija, odnosi se na nepostojanje grafičkih i likovnih ilustracija koje bi olakšavale praćenje teksta. To je jedna od rijetkih knjiga o ratnim brigadama u kojoj nema nijedne skice, sheme i geografske karte, koje bi čitaocu dočarale operativno-taktički presjek situacije i omogućile zorno praćenje dejstava brigade, njenih bataljona i četa, a time i angažmana štabova i komandi. Za onoga ko nema vizuelnu predstavu teritorije na kojoj je brigada ratovala to je veliki hendikep, pogotovo ako ne raspolaže geografskom kartom većih ili manjih razmjera.

Političke i vojne prilike u vrijeme formiranja brigade

Prva lička proleterska brigada formirana je od 13. juna do 8. jula 1942. godine na teritoriji Prve operativne zone NOV Hrvatske. U sistemu narodnooslobodilačkog pokreta Hrvatske 1. operativna zona je obuhvatala teritoriju Like, Korduna i Banije, znači ona područja u kojima se oružana borba protiv okupatora i domaćih izdaj-

nika vodila nesmanjenim intenzitetom i žestinom od prvih ustaničkih pušaka, juna i jula 1941. godine, do konačnog oslobođenja, maja 1945. godine. U tim regijama bilo je težište borbenih dejstava vojnih formacija pod rukovodstvom Glavnog štaba Hrvatske skoro pune tri godine, a o snazi ustanka govori i činjenica da je na ovom tlu formirano do konca 1942. godine devet brigada i isto toliko partizanskih odreda, sa ukupno oko 15.000 boraca.

U proljeće 1942. godine slobodna teritorija Like, Korduna i Banije činila je relativno povezanu geografsku i operativnu cjelinu, sa koje se moglo kretati u akcije širih razmjera. Na toj teritoriji narodnooslobodilački pokret je uspio da već u prvoj ratnoj godini izvojuje takve političke i vojne pobjede, i ostvari takva operativna preimućstva koja više nikada nisu mogla da budu dovedena u pitanje, čak ni u vrijeme velikih ofanziva njemačkih trupa, kada su naše jedinice privremeno napuštale ove teritorije. Umjesto jedinica koje su odlazile stvarane su nove, nastavljajući oružanu borbu još većom žestinom i upornošću.

Kao dan formiranja 1. ličke proleterske brigade historiografija NOR-a je prihvatila 8. juli 1942. godine, kada je kompletna brigada prvi put postrojena na livadi kod vrela Mrežnice, između Slunja i Plaškog. Nešto više od 1.100 boraca, od kojih su mnogi već imali jednogodišnje ratno i borbeno iskustvo, slušalo je tog kasnog popodneva svog prvog komandanta Stevu Opsenicu i političkog komesara Uroša Krunića, a ispred stroja četiri bataljona nalazili su se već prekaljeni komandanti Danilo Damjanović Momčilo Novković, Josip Kustrin i Mićo Trninić. U sačuvanim dokumentima, međutim, brigada se spominje već početkom juna; najprije u naredbi br. 2. Glavnog štaba NOPO Hrvatske od 13. juna, a tri dana kasnije i u naredbi štaba 1. operativne zone.

U sastav brigade su ušla četiri bataljona: dva lička (»Marko Orešković« i »Pekiša Vuksan«), jedan kordunaški i jedan banijski. Bataljon »Marko Orešković« bio je najstariji pokretni bataljon u Hrvatskoj — formiran je 29. novembra 1941. godine, ali su i ostala tri imala već dugo ratno iskustvo. U 12 četa i 4 mitraljeska voda bilo je svrstano »oko 510 boraca iz Like, 320 sa Korduna i 200 sa Banije«, što znači da je prosječno brojno stanje u bataljonima iznosilo oko 250 ljudi. Ono bi bilo još i veće da u prethodnim borbama oko Slunja i u pokretima do izvora Mrežnice nije izgubljeno nekoliko desetina boraca, iz čega autor izvlači zaključak da je brigada faktički postajala i dejstvovala prije nego što se kao kompaktna cjelina postrojila.

Za razliku od komandnog kadra koji je odmah imenovan, to nije učinjeno sa partijskim sekretarima. Na nivou brigade to je značilo »... biti bez jedinstvene partijske organizacije«, koja je bila neophodna upravo zbog sjedinjavanja boraca iz različitih krajeva i starješina različitih svojstava.

Dejstva brigade do ulaska u 6. ličku diviziju

Borbenim dejstvima brigade u prva četiri mjeseca posvećena je gotovo 1/4 cjelokupnog teksta, ali se ta nesrazmjera može objasniti, prije svega, potrebom šireg elaboriranja kompleksa vojno-političkih prilika i odnosa na teritoriji 1. operativne zone.

Poslije polovičnog uspjeha još neprikupljene brigade na koridoru Ličko Petrovo Selo — Slunj, prije svega zbog propusta štaba zone, dodijeljen joj je novi zadatak — da prekine željezničku prugu Vrhovine — Plaški. Analizirajući ovu akciju iz svih uglova, autor zaključuje da ona »svjedoči o nizu naivnosti, nespretnosti i neumješnosti u organizaciji. Išlo se na rušenje pruge, a potrebni alat nije pripremljen. Bio je izveden naporan marš-manevar, a nije u plan ukalkulisano vrijeme potrebno za savladavanje besputne Kapele.« Sve to, međutim, nije umanjilo postignuti uspjeh, posebno u napadima na utvrđene željezničke stanice i »vaktarnice«, kojom prilikom je porušeno preko 8 km pruge, zarobljeno 40 italijanskih vojnika, a zaplijenjeno 40 pušaka i 3 mitraljeza.

Kako je to bila prva brigada Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske, udarna pesnica 1. operativne zone za dejstva na širem prostoru, sasvim je razumljivo što su njena dejstva, uspjesi i gubici, bili u fokusu interesovanja svih vojnih i političkih institucija. Njihova je ocjena da je »značaj stvaranja takve jedinice izuzetno veliki, jer predstavlja prekretnicu u vojničkom i organizacionom pogledu«. Takav pozitivan sud, međutim, Jovo Popović nije prihvatao apologetski. Uporedo sa pričom o junačkim podvizima i herojstvima boraca i starejšina 1. ličke, čiji je broj gotovo nemoguće registrovati na 560 stranica monografije, on upozorava — uvijek dokumentovano i razložno — i na mnoge slabosti, a prije svega na činjenicu da brigadu u prvim mjesecima postojanja nisu dovoljno sistematski, planski i ekonomično vodili viši štabovi, a ponekad i vlastita komanda. Zbog toga se i moglo dogoditi da već u početnim akcijama pretrpi mnoge gubitke.

Na žalost, nije joj dato dovoljno vremena da to stanje sanira odmorom i boljom ishranom. Na tako nešto nije se moglo ni raču-

nati, jer vojne i političke prilike na terenu to nisu dozvoljavale. Umjesto odmora, Glavni štab Hrvatske je naredio štabu brigade da angažuje sve svoje jedinice na razbijanju utvrđenog italijansko-kvislinškog koridora u zapadnoj Lici, koji razdvaja ličke i goranske partizane, s tim da težište dejstava usmjeri na komunikaciju koja iz Senja i Otočca vodi pravcem Prokike — Brinje — Krišpolje — Jezerane — Modruš — Ogulin. U rejonu Žute Lokve — Prokike — Brinje bilo je oko 1.300 Italijana i veći broj ustaša i četnika, a u ostalim garnizonima posadu su činili samo domaći kvislinzi — ustaše i četnici. U ustaničkoj Drežnici brigada je svečano dočekan a i paradnim korakom prodefilovala ispred komandanta i politkomesara Glavnog štaba i sekretara CK KPH.

Od dejstava u koridoru zapadne Like posebno su izdvojene akcije u kojima je likvidirana posada neprijatelja u uporištima Prokike, Krišpolje i Jezerane (u prvoj polovini avgusta), što je omogućilo spajanje slobodnih teritorija zapadne Like i Gorskog kotara i veći manevar naših snaga. Kako autor kaže »pobjedama na ključnim čvorištima komunikacije Ogulin — Brinje prekinuta je jedna od posljednjih veza Zagreba sa Hrvatskim primorjem. Stvorena je izuzetno značajna baza narodnooslobodilačkog pokreta, posebno važna zbog otvaranja ulaza u područja gdje se ustanak još nije rasplamsao.«

Oslobođenjem Modruša, Jezerana, Krišpolja i Dabra stvorene su mogućnosti za prilaz ličkoj pruzi između Vrhovina i Plaškog, za čije su funkcionisanje Italijani bili životno zainteresovani, pogotovo nakon gubljenja kontrole nad cestom Žute Lokve — Ogulin i kontinuirane ugroženosti komunikacije Senj — Otočac.

Pošto je iscrpla gotovo sve mogućnosti za dalja ofanzivna dejstva sjeverno od Otočca, 1. brigada je dobila zadatak da, sa novoformiranom 2. ličkom brigadom, napadne prugu između Vrhovina i Perušića i likvidira ustaške posade zapadno od Otočca, Perušića i Gospića. U toku priprema za izvršenje ovog zadatka, uslijedila je italijanska ofanziva; oko 3.000 vojnika napalo je brigadu u Škarama. Zbog slabe obavještajne službe i još slabije procjene situacije štab brigade (kao ni štab 5. zone) nisu uočili da se radi o zamašnoj ofanzivi, već su akciju Italijana procijenili kao napad ograničenih razmjera, sračunat gotovo isključivo na ometanje planova brigade. Tako se i dogodilo da se brigada uplete u nepotrebne protivnapade u rejonu Škara, koji objektivno nisu mogli da promijene situaciju u našu korist, izuzev što su donosili nove gubitke. Konačno se shvatilo da se od daljnjih napada na Škare mora odustati, kao što se moralo

odustati i od namjeravanog pohoda preko Gackog polja na Lešće i Sinac. Poslije žestokih četvorodnevnih borbi brigada je privremeno podijeljena: dva bataljona su ostala radi zaštite zbjegova i golorukog naroda, a štab brigade sa druga dva bataljona krenuo je u sela Crna Vlast i Turjansko, i poslije kraćeg zadržavanja nastavio pokret ka željezničkoj pruzi, koju je od 12—16. septembra napao između Lešća i Sinca, na desnom krilu 2. ličke brigade. Uspjeh napada je bio slab, ali je ipak prinudio Italijane da izvuku bataljon iz grupacije koja je izvodila ofanzivu i upotrebe ga za intervenciju na pruzi.

Prve dane oktobra 1942. godine brigada je provela u Krbavici kod Korenice na odmoru i pripremama za dejstva u novim područjima. Prethodno je učestvovala u dvije akcije na ustaška uporišta u Kosinju i Pazarištu, ali oba puta sa polovičnim uspjehom, za koje autor nalazi objašnjenje u slaboj procjeni snaga neprijatelja i nesinhroniziranim dejstvima jedinica koje su učestvovala u ovim akcijama. Međutim, čak i sa tako negativnim završetkom, obe ove borbe 1. brigade postigle su krupan efekat—prisilile su italijanske štabove da odmah intervenišu pukovima divizije »Sassari« i da iz grupacije koja je izvodila ofanzivu širih razmjera na teritoriji 5. operativne zone izvuku dio snaga divizija »Re« i »Granatieri« i upotrijebe ih protiv 1. i 2. ličke brigade. Time je olakšana situacija na području 5. zone, čije će jedinice iskoristiti privremeno angažovanje italijanskih okupacionih trupa na sektoru Like za vlastita aktivna dejstva.

Ocjenjujući vojno-politički učinak dejstava 1. i 2. ličke brigade u proteklm mjesecima, sekretar CK KPH je u pismu Okružnom komitetu KPH za Liku, između ostalog, dao i sud: »Treba da budete ponosni na borce vaših brigada.« Sličnu je ocjenu izrekao i vrhovni komandant, Josip Broz Tito, čestitajući jedinicama 1. i 2. brigade preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« na postignutim uspjesima u borbi protiv neprijatelja. Tih dana je brigada preimenovana od udarne brigade 1. operativne zone Hrvatske u »Prvu partizansku narodnooslobodilačku udarnu brigadu Hrvatske«, što je bila još jedna potvrda njenog izuzetnog ugleda i priznanja njenim borcima i starješinama. O tome, kao i mnoštvu drugih aktuelnih problema, razgovarano je i na dvije partijske konferencije brigade, koje su održane početkom oktobra. Na jednom od vojnih skupova starješinskog kadra štab brigade je upoznat sa idejom Vrhovnog komandanta o stvaranju divizija kao i sa odlukom Glavnog štaba NOPO Hrvat-

ske da 1. brigada, zajedno sa još dvije do tri brigade, izvodi zajedničke operacije na Kordunu i Baniji.

Odlazak 1. brigade na Baniju i njeno učešće u neuspjelom napadu na Glinu (zajedno sa 7. i 8. banijskom i 5. kordunaškom brigadom), autor stavlja u širi kontekst vojno-političkih procjena Glavnog štaba Hrvatske, o čemu je obavješten i Vrhovni štab: »Banija je izabrana za teritoriju naših neposrednih operacija.« U skladu s tim, odustalo se od daljih intenzivnih akcija na ličkoj željezničkoj pruzi, jer »angažuju relativno velike naše snage, a donose mali plijen, pogotovo u oružju« — što je očigledno bio pravilan rezon. Zato je i odlučeno da se formira operativna grupa brigada, sa jedinstvenom komandom (komandant — Ivan Gošnjak, komesar — Đuro Kladarin), koja je 21. oktobra izdala zapovjest za napad na Glinu. O ovoj neuspjeloj akciji, kao i dejstvima brigade nakon odlaska sa Banije, a posebno o njenom uključivanju u planove Vrhovnog štaba za učešće u bihačkoj operaciji — napisano je tridesetak stranica, upravo toliko da se čitaocu dočaraju svi bitni vojni, politički i operativni okviri i protivurječja onog vremena, jer se jedino u tom sklopu mogla da sagleda i uloga 1. brigade. Analizom relevantnih dokumenata autor je utvrdio da je Glavni štab NOPO Hrvatske kasno uputio 1. brigadu (tek 28. oktobra) na put dug oko 160 km radi učešća u bihačkoj operaciji, pa se zato i dogodilo da u trenutku njenog otpočinjanja bataljoni 1. brigade budu udaljeni oko 100 km od predviđenih polaznih položaja. Umjesto na Bihać, brigada je preorijentisana prema Slunju, jakom ustaško-domobranskom uporištu (oko 1.500 vojnika), na koje su napale jedinice 1. i 2. ličke i 4. kordunaške brigade — bez većih i temeljitijih priprema i čvršćeg plana. I samo zahvaljujući izuzetnom junaštvu i odlučnošću boraca i maksimalnom angažovanju svih starješina, gotovo bez izuzetka, Slunj je oslobođen nakon dvodnevni borbi, koje su brigadi donijele još jednu pohvalu i priznanje Glavnog štaba Hrvatske.

U sastavu 6. ličke divizije

Na borbenom putu 1. ličke brigade narednu etapu je činilo njeno organizacijsko uključenje u sastav 6. ličke divizije. Vremenski, to je razdoblje od 17. novembra 1942. godine do sredine novembra 1943., kada je 6. divizija ušla u sastav 1. proleterskog korpusa, definitivno napuštajući područje na kojem je izrasla i u kojem su njeni borci, starješine i štabovi položili krvavi ispit ratne prakse.

Tu obimnu građu autor je grupisao u 10 tematskih cjelina (180 stranica), s tim što je učešće brigade u dejstvima protiv njemačko-italijanske ofanzivne operacije »Weiss« analizirao za svaki dan ponaosob — u stilu naših nekadašnjih profesora historije. Dosljedan svom osobenom načinu interpretiranja događaja, Jovo Popović je i u ovom dijelu, krcatom činjenicama i podacima svih vrsta, pričao o 1. ličkoj brigadi jezikom koji plijeni pažnju čitalaca, možda neka- da i prenaplašeno insistirajući na detalju i bizarnom podatku, po- gotovo kada je riječ o ljudima. Ovu opasku, međutim, ne treba shvatiti samo u njenoj negativnoj konotaciji; ne treba gubiti iz vida da je autor, prije svega, publicista a ne profesionalni historičar, koji tragajući po dokumentima uvijek ugleda prvo čovjeka, pa tek onda okvire u kojima on djeluje. Da je to zaista tako, dokaz su i nume- racije fusnota; monografija o 1. ličkoj brigadi ima ih 1.422, što dru- gim riječima znači da je autor za svaku značajniju opservaciju i oc- jenu tražio uporište u historijskim dokumentima i izvorima.

Brigada je u svom prvobitnom sastavu posljednji put postrojena 2. decembra u selu Podzvizd. Prije toga je prošla kroz žestoki sudar sa Nijemcima i ustašama u borbama za Dvor na Uni, koje su zavr- šene polovičnim uspjehom i relativno visokim gubicima: 14 mrtvih i preko 30 ranjenih. Tri dana kasnije iz sastava brigade su izdvojeni 3. kordunaški i 4. banijski bataljon i otkomandovani u novoformi- rane brigade, a umjesto njih su uključena dva bataljona 4. ličkog odreda — »Božidar Adžija« i »Matija Gubec«. Tih dana je obrazovan i politodjel 1. brigade, što je bilo od izuzetnog značaja za dalji par- tijsko-politički rad u jedinicama, koji nije uvijek visoko ocjenjivan. Novina je bila i formiranje mitraljeskog bataljona u sastavu briga- de, u kojem su koncentrisana sva »teška« oružja: 9 mitraljeza, 6 minobacača 81 mm i 6 minobacača 40 mm.

Dvije akcije širih razmjera i težih posljedica autor posebno izdvaja: neuspjeli napad na neprijateljsko uporište Raduče i još manje uspjeti na Gračac. U prvom je izbačeno iz stroja 60 boraca (od kojih 17 poginulih), a što se tiče Gračaca — štab divizije je priz- nao da je 1. brigada u potpunosti izvršila zadatak, ali da divizija u cjelini nije uspjela u svojoj namjeri da osvoji Gračac i razbije čet- nike. Za neuspjeh je okrivljen štab divizije — što nije sporno, ali nije manja ni odgovornost štaba korpusa, koji je insistirao na izvr- šenju ovako nerealnog zadatka, pogotovo u izrazito nepovoljnim vre- menskim uslovima i bez teškog naoružanja, kojim su se jedino mo- gla razbiti snažna fortifikacijska utvrđenja neprijatelja.

Za razliku od prethodnih dejstava, učešće 1. ličke brigade u operaciji »Weiss« analizirano je gotovo iz dana u dan, od 20. januara do 22. februara 1943. godine. Njeno brojno stanje je 6. februara iznosilo 1.284 borca (od kojih 117 žena), ali je u borbenom stroju bilo oko 300 manje; za proteklih 16 dana borbi ranjeno je i poginulo oko 100 boraca, u prosjeku 8—10 dnevno. Težište dejstava brigade bilo je na pravcu Gračac — Lapac, na kojem je italijanska divizija »Sassari« nanosila glavni udar u Lici ne bi li se spojila sa Nijemcima u Kulen-Vakufu. Na temperaturama od preko -20° brigada je mjesec dana vodila gotovo danonoćne aktivne odbrambene borbe, da bi potom prešla u napad, porazila neprijatelja i gonila ga punih sedam dana. Nasuprot italijanskoj komandi koja je konstantno dovođila pojačanja sa drugih sektora, štab brigade je mogao računati samo na svoje »formacijsko« ljudstvo i postojeći starješinski kadar, pa je zato i odabrao odgovarajuću taktiku — stalne protivnapade i noćne napade na pozadinu neprijatelja. U jednom od ovih protivnapada brigada je, zajedno sa 2. udarnim bataljonom Ličkog odreda, odbila udar u bok 3.000 četnika i dva bataljona bersaljera divizije »Bergamo«, a nekoliko dana kasnije, u sadejstvu sa 3. brigadom, porazila je jaču grupaciju Italijana, iako su joj u pomoć pristigli četnici. Prema podacima 18. armijskog korpusa, Talijani su u borbama od Gračaca do lapačke doline (na frontu 1. brigade) imali oko 900 izbačenih iz stroja, među kojima i 50 oficira. U izveštaju komandanta korpusa posebno je akcentirana žestoka bitka na Zuleševici, u kojoj je 151. puk divizije »Sassari« praktično desetkovan u sudaru sa jedinicama 1. brigade.

Rezimirajući ishod ove dugotrajne i krvave operacije okupatorsko-kvislinških trupa, autor je to učinio slijedećim riječima: »Ofanziva u Lici je slomljena. Glavni štab Hrvatske je 23. februara depešom obavijestio Vrhovnog komandanta da su dovršene borbe kod Donjeg Lapca, i da je cesta od Kulen-Vakufa do Mazina pokrivena talijanskim leševima.« U slamanju te žestoke ofanzive okupatorsko-kvislinških divizija i pukova, 1. brigada je izgubila oko 200 boraca i starješina, od kojih 96 poginulih. Procentualno, bio je to najveći gubitak u upoređenju sa svim proteklim akcijama.

Proljećna ofanziva 1. hrvatskog korpusa

Razdoblje borbenog puta 1. ličke brigade od posljednjeg tjedna februara do sredine novembra 1943. godine, kada je 6. lička divizija ušla u sastav 1. proleterskog korpusa, Jovo Popović predočava kroz

šest tematskih cjelina, zaokružujući u svakoj od njih ono što joj je davalo osobeno obilježje: razbijanje četnika oko Knina, borbe oko Gospića, dejstva u dolinama Gacke i Like, odbrana slobodne teritorije, opsada Gospića i dr.

Prvih dana marta brigada je privremeno izdvojena iz sastava 6. divizije i upućena u sjevernu Dalmaciju kao ključna snaga zрманjskog (kninskog) sektora. Sa pravca gonjenja neprijatelja prema Gračacu, orijentisana je prema Mogoriću i Ploči, a nakon ponovnog odbacivanja Italijana — nastavila je dejstva prema Gračacu, Obrovcu i Kninu, gdje je sa Ličkim odredom razbila četnike i kod željezničke stanice Plavno srušila vijadukt Bender, čime je do kraja rata prekinut saobraćaj željeznicom između Like i Dalmacije. Sredinom aprila brigada je povučena iz Dalmacije i upotrebljena u napadu na Gospić, ali i ovoga puta bez većeg uspjeha. Ovu akciju autor detaljno analizira, kako zbog angažovanih snaga (preko tri brigade) i pretrpljenih gubitaka, još više zbog ozbiljnih propusta i grešaka viših štabova u njenom planiranju i izvođenju. Kao da se nije znalo za prethodno iskustvo iz napada na Kupres, i ovdje se ponovilo isto: neprijatelju nije ostavljena mogućnost da se povuče iz opkoljenog uporišta, što je imalo za posljedicu njegov žestok otpor do poslednjeg čovjeka.

Poslije borbi za Gospić, u periodu maj—juli 1943. godine, brigada je upućena u dolinu Gacke, upravo u vrijeme kada glavne snage 6. i 13. divizije prelaze u odbranu slobodne teritorije. Zatvarajući prilaz Brinju i Gackom polju na velebitskim položajima brigada je ostala punih 45 dana, do 26. juna, kada je ponovo, po drugi put u razdoblju od dva mjeseca, upućena u rejon Gospića. Sve ove pokrete, preturbacije i »manevre« autor stavlja u neposrednu vezu sa skorim krahom Italije, o čemu se u to vrijeme već uveliko govorilo. Planirano je da 1. brigada što brže krene u Dalmaciju, a da u širi rejon oko Gospića dođe 8. kordunaška divizija, ali se od takvog plana ubrzo odustalo. Umjesto prodora ka Dalmaciji, 1. brigada je preuzela položaje 3. ličke brigade na sektoru Perušića, gdje je punih mjesec dana bila u žestokim sudarima sa ustaško-domobranskim snagama.

Opisujući te blistave trenutke ratnog puta 1. ličke brigade, autor ni u jednom trenutku nije zaboravljao »drugu stranu medalje« — povremeno padove i nepotrebne žrtve. O tome ubjedljivo govore i pasaži o drugoj opsadi Gospića, u kojima se na temelju sačuvanih dokumenata i izjava mnogih učesnika — kritički rasuđuje o greškama i propustima jedinica i štabova, uključujući i Glavni

štab Hrvatske. Nakon jedne od tih »djelomično uspjelih« akcija, borbe sa ustašama u Bilaju, epilog je bio iznenađujuće neprijatan — zahtjevana je smjena kompletnog štaba brigade, što je ubrzo i učinjeno čime su se viši štabovi objektivno distancirali od vlastite odgovornosti, a ona je postojala i bila evidentna. Posebno je to došlo do izražaja u drugoj opsadi Gospića, kojom prilikom su ponovljene mnoge greške iz prethodne borbe: nerealna procjena snaga i morala neprijatelja, neuvažavanje nekih elemenata partizanske taktike i sl.

U sastavu 1. proleterskog korpusa

Od 11. novembra 1943. godine, kada je napustila Srb na putu za Bosnu (širi rejon Bugojna), do 18. jula 1944. godine — kada je krenula na dugi marš za Srbiju, 1. lička brigada je imala novo operativno područje — centralnu Bosnu i Bosansku krajinu, ali je i tu ispoljavala sve one ratničke i moralno-političke kvalitete koje su je krasile u »starom« kraju. Pišući o njima, autor je sa dužnom pažnjom analizirao, katkada do najmanjih detalja, sve ono što je uslovljavalo i omogućavalo izvođenje borbenih dejstava, ne libeći se, pri tome, da počesto kaže i koju oštriju riječ o manjkavostima i propustima vojne organizacije i djelovanju štabova. Tako npr. saznajemo da je 6. lička divizija bila izuzetno loše obučena i odjevena (mnogo je bilo boraca bez ikakve obuće), da je njen borački sastav bio neishranjen do najnižih granica izdržljivosti, i da je zbog toga morao da interveniše čak i Vrhovni komandant. Uporedo s tim, čitamo i briljantne literarne pasaže o moralu boraca 6. divizije, unutarnoj snazi partijskih i skojevskih organizacija, i visokom stupnju odgovornosti njenih starješina i štabova. Prema izvještaju od 1. novembra, u brigadi je bilo 210 članova Partije, 37 kandidata i 190 skojevaca, što je u odnosu na ukupno brojno stanje činilo jednu trećinu. Slične su bile proporcije i u ostale dvije brigade 6. divizije. O svemu tome je razgovarano prilikom prvog susreta komandanta i komesara divizije sa drugom Titom, posljednjeg tjedna novembra.

Dejstva 1. ličke brigade i 6. divizije u Bosni, autor je obradio u četiri tematske cjeline: borbe u širem rejonu Travnika (3. decembra 1943. — 6. januar 1944); serija borbenih akcija većih i manjih razmjera u širem rejonu Mliništa (7. — 31. januar); zaštita Vrhovnog štaba u februaru, martu i aprilu 1944. godine na potezu Drvar-Una i u sjevernoj Dalmaciji, i učešće u Drvarskoj operaciji (25. maj — 17. juli). Po svom intenzitetu i žestini naročito teške borbe

su vođene u toku januara, kada su Nijemci krenuli u ofanzivnu operaciju izuzetno jakim snagama: 901. i 92. motorizirani puk, 1. brdska i 373. legionarska divizija.

Jedinice 1. brigade su orijentisane pravcima Mrkonjić Grad — Čađavica i Mrkonjić Grad — Mliništa, na kojima su njena dva bataljona pretrpjela teže gubitke (zarobljen je i zamjenik komesara brigade), ali tek što je okončan ovaj sudar brigada je upućena ka Glamočkom polju. Tu, na tom krvavom razbojištu, borci ličkih brigada će zaslužiti novo priznanje svog Vrhovnog komandanta »za naročito junaštvo pokazano u borbi protiv njemačkih divizija«. Opisujući te dramatične danonoćne borbe, u kojima su bataljoni 1. brigade, po snijegu i velikoj hladnoći uspješno odolijevali snažnim pritiscima Nijemaca, Jovo Popović je — bez pretjerivanja — mogao da kaže: »Moral je, uz sav umor i glad, uz svu studen, i pored silne golotinje i bosotinje cijelog sastava, bio veoma visok.« Završni bilans tog petnaestodnevnog angažmana brigade iznosio je 80 izbačenih iz stroja, što se 1. brigadi nije često dešavalo.

Najviše priznanje je uslijedilo nekoliko dana kasnije; 20. marta je drug Tito proglasio 6. ličku diviziju proleterskom dajući joj istovremeno i novi naziv: 6. lička proleterska divizija »Nikola Tesla«. Bio je to prvi i jedini slučaj u NOR-u da jedna divizija kao cjelina dobije proletersko zvanje 16 mjeseci nakon svog formiranja (Prva i Druga divizija su proglašene proleterskim u trenutku osnivanja), pa su tako i sve tri njene brigade automatski postale proleterske. Priznanje je bilo utoliko značajnije što je 6. divizija bila »divizija seljaka i što su njeni rukovodioci, većinom bili mladi, seljački element, koje je na površinu izbacila narodnooslobodilačka borba.« Uoči polaska u Bosnu, kaže autor, 82 odsto boraca i rukovodilaca 6. divizije bili su seljaci, a u njenoj 1. brigadi — 75,7 odsto. Od 304 rukovodioca 1. brigade samo 49 nisu bili seljačkog porekla. To, međutim, nije bila nikakva prepreka da borački i starješinski kadar brigade izraste u snažnu, homogenu, borbenu i moralno visokostabilnu jedinicu, koja nije uzimala ni pred najvećim teškoćama. Zasluga za to pripada, prije svega, članovima Partije i skojevcima, koji su u svakom trenutku bili uzor ostalim borcima. U vrijeme kada je postala proleterska, 6. lička divizija je imala 1.154 člana KPJ, 133 kandidata i 808 skojevaca — praktično polovinu brojnog stanja. Slično je evidentirano i u 1. brigadi; 4. aprila imala je 296 članova KP, 34 kandidata i 288 skojevaca.

Posljednja etapa borbenih dejstava brigade na tlu Bosne bilo je njeno učešće u slamanju njemačke operacije »Rösselsprung«, tač-

nije u razbijanju snažne desantne grupacije Nijemaca u Drvaru i sprečavanju prodora pješadijskih i motorizovanih jedinica neprijatelja ka srcu oslobođene teritorije. Kako su sva ova dejstva činila jedinstvenu operativnu cjelinu, autor ih razmatra u divizijskim i korpusnim relacijama, a tamo gdje govori o brigadi — čini to samo u mjeri koja omogućava da se vide i prate pokreti i akcije njenih bataljona, posebno onih koji su izvršavali delikatnije zadatke (npr. 1. bataljona koji se oko 16 sati 25. maja sjurio u Drvar u trenutku najžešće borbe). Naredni dani, nakon 25. maja, bili su još teži za brigadu — kažu njeni borci. Trebalo je po svaku cijenu usporiti prodor njemačkog 92. motorizovanog puka na cesti Oštrelj — Drvar, a nakon toga učestvovati u izvlačenju i evakuaciji ranjenika sa Klekovače, i sve to u uvjetima gotovo totalne iscrpljenosti od gladi i besanih noći. Samo je čudesni moral — piše autor — održavao borbenost ličkih proletera.

Marš za Srbiju i dvomjesečne borbe na njenom tlu

Veliki marš 6. ličke proleterske divizije za Srbiju trajao je punih 45 dana; od 19. jula — kada su njene jedinice krenule iz šireg rejona Glamoča, do 2. septembra — kada su izbile na Zlatibor. Bio je to jedan od najdužih (preko 800 km) i najkrvavijih ratnih pohoda u narodnooslobodilačkom ratu, a po intenzitetu i žestini borbenih dejstava vjerovatno bez premca. Gotovo da nije bilo bataljona i brigade čiji gubici nisu premašivali i do 20 odsto brojnog stanja. U 6. ličkoj diviziji — čak i 30 odsto.

Opisujući proboj jedinica 6. ličke divizije prema Srbiji, autor je uspio da dočara gotovo svaki kilometar pređenog puta, svaku borbenu akciju većih razmjera, a iznad svega strahovite muke i napore koje su borci ličkih brigada morali da podnesu slamajući žestoke otpore njemačkih i kvislinških pukova i divizija. Marš je bio utoliko teži što je onoga dana kada su se lički proleteripripremali za prelaz r. Bosne kod Nemile i Vranduka (25. jula) njemački komandant Jugoistoka feldmaršal Weichs potpisao direktivu za operaciju »Rubezahl«, kojom je trebalo zaustaviti divizije 1. i 12. korpusa u prodoru prema Srbiji. Tako se i dogodilo da pokret svih brigada 6. divizije bude »praćen u stopu, svakodnevno i sa najvećom žestinom«. U toku forsiranja Bosne Nijemci su angažovali 13. SS puk, jedan bataljon 14. SS puka, 2. kozačku brigadu i dvije domobransko-ustaške brigade, a u noći 5/6. avgusta, kada su jedinice 12. vojvođanskog korpusa i 6. ličke divizije bile na prilazima ceste Sarajevo

— Zvornik, na ulazu u jednu od najtežih i najkrvavijih marš-ruta — njemačka komanda počinje novu operaciju »Hackfleish«, u kojoj angažira 13. SS »handžar« diviziju, dijelove 7. SS divizije »Princ Eugen«, dva ustaška zdruga i četničku grupaciju iz istočne Bosne. Prateći marš 6. ličke divizije za Srbiju na temelju dešifrovanih depeša, Nijemci su gotovo iz dana u dan postavljali prepreke na putevima njenih brigada, a kada bi ove uspjele da ih izmanevrišu — žurili su da ih preteknu i postave nove. Jedne snage su pokušavale da spriječe prodor s fronta, a druge su napadale u bokove i pozadinu. Najteže je bilo na Zelengori; ni ranije, ni kasnije nikada za jedinice 6. ličke divizije nije bilo napornijeg hoda — kaže autor, očigledno s pravom. Sutjeskom je ponovo potekla krv, a po »njenim obalama su ostali leševi, istina mnogo manje nego u junu 1943«. Gotovo da nije bilo borca koji se nije istakao u probou obruča na Sutjesci; kasnije je to potvrdio i komandant divizije Đoko Jovanić: »Na Sutjesci su mnogi, za koje se to i nije znalo, pokazali da su istinski junaci.« Nije rekao, doduše, da je on lično predvodio juriš.

Nekoliko dana po dolasku na Zlatibor, uslijedila je nova pohvala Vrhovnog komandanta: »Za primjerno junaštvo i izdržljivost izražavam svoju zahvalnost i priznanje borcima, podoficirima, oficirima i političkim komesarima 6. proleTERSKE divizije 'Nikola Tesla'. U višemjesečnim teškim bojevima i u sjajnom vojničkom pohodu od Drvara do Srbije, u neprekidnim teškim bojevima, naročito u Crnoj Gori, sinovi naše kršne Like dokazali su da su dostojni slavniH tradicija svojih predaka.«

*

Prodorom jedinica 6. ličke proleTERSKE divizije, a potom i 12. vojvođanskog korpusa u zapadnu Srbiju, prvih dana septembra 1944. godine, bitno je promjenjena strategijsko-operativna situacija na jugoslovenskom ratištu. Omogućeno je formiranje snažne armijske grupacije, koja će »odmah ući u ofanzivu za oslobođenje ovog dijela zemlje, a potom i Beograda«, što je već samo po sebi nago- vještavalo radikalne promjene u izvođenju novih ofanzivnih operacija strategijskog i operativnog nivoa.

Sva ova zbivanja, do odlaska brigade na Sremski front, Jovo Popović je grupisao u dvije tematske cjeline: »Prodor kroz zapadnu Srbiju, 2. — 16. septembar 1944« i »Brigada u beogradskoj operaciji, 20. septembar — 20. oktobar«. Kako je događaja bilo mnogo,

izdvajao je samo one koji su imali najvećeg utjecaja na izvršenje zadataka 6. divizije i njenih brigada, posebno u prvoj etapi prodora na sjever. U prvom redu bila je to dugotrajna dramatična bitka sa snažnom četničkom grupacijom Draže Mihailovića (jačine oko 10.000 četnika), koja po intenzitetu nije mnogo zaostajala iza nekadašnjih sukoba sa Nijemcima i ustašama u Lici i Bosni («nije bilo čuke za koju se nije moralo boriti barem u dva kontranapada»), a u isti nivo je moguće staviti i žestoke borbe 1. brigade kod Požege, zatim uspješan manevr 1. i 6. proleterske divizije zapadno od Užica radi izbijanja na Maljen i Suvobor (kada je razbijena glavna grupacija Dražinih četnika), napad na Valjevo i dr. Ova posljednja akcija nije naišla na razumijevanje Vrhovnog komandanta, koji je kritikovao nepotrebno uplitanje u borbe za Valjevo kao odstupanje od glavnog zadatka. Zato u depeši generalu Dapčeviću i upozorava: »Nisam vam dao taj zadatak. Ovim postupkom ste otežali naš krupni plan.«

U 1. brigadu stupa veliki broj novih boraca. Poslije Dalmatinaca, Primoraca i Istrana, uslijedila je masovnija popuna Valjevcima, a u Beogradu će stupiti i mnogo Makedonaca, kao i boraca iz svih krajeva Srbije. Formirana kao 1. hrvatska brigada Narodnooslobodilačke vojske, ali u ogromnoj većini od Srba, brigada je ubrzo izrasla u pravu jugoslovensku jedinicu, u istinsku brigadu bratstva i jedinstva. Tih dana je u sastav 6. ličke divizije uključena i Kosmaj-ska brigada, sa novih 850 boraca. Brojno stanje divizije povećano je samo za četiri dana (od 5. do 9. oktobra) za 2.600 ljudi, a uoči bitke za Beograd u njenoj 1. brigadi bilo je skoro 1.500 boraca, više nego ikada u proteklih 28 mjeseci.

Bitku za oslobođenje Beograda autor razmatra uglavnom kroz prizmu dejstava 6. ličke divizije, što je i razumljivo s obzirom na karakter monografije. Njen osnovni zadatak bio je razbijanje neprijatelja na potezu Topčider — Kalemegdan, a u tom sklopu je fiksiran i pravac nadiranja 1. brigade — od Rakovice do Senjaka, a potom u centar Beograda, ka palati »Albanija«, odakle je upućena preko mosta na Savi ka Zemunu. Desno od 6. ličke divizije je nastupala 1. proleterska divizija, a lijevo — jedinice 12. korpusa. Zajedno sa divizijama armijske grupe NOV Jugoslavije, nastupao je i 4. gardijski mehanizovani korpus Crvene armije, jačine 17.000 vojnika, 160 tenkova i 366 topova i minobacača. Pred tom impozantnom vojnom silom naših proslavljenih brigada i divizija, podržanih crvenoarmejcima, morao je nakon šest dana ogorčenih borbi da kapitulira i snažni njemački garnizon, jačine 30.000 vojnika, 70 tenkova i preko 400 artiljerijskih oruđa i minobacača. Bila je to, kako

kaže autor, još jedna briljantno izvedena operacija, kojom je naša narodnooslobodilačka armija i njen starješinski sastav položio jedan od najtežih ispita u trogodišnjoj ratnoj praksi.

U rovovima Srema i ofanziva pobjede

Prva lička proleterska brigada bila je prva jedinica armijske grupe NOVJ, koja je nakon oslobođenja Beograda prešla Savu. Od tog trenutka počinje »sremska etapa« njenog borbenog puta, koju autor raščlanjuje u tri segmenta: početno razdoblje Sremskog fronta (20. oktobar — 27. novembar), decembarski predah u Beogradu, radi odmora, reorganizacije i obuke, i konačno — 90 dana u rovovima sremske ravnice i bosutskih šuma (4. januar — 4. april 1945). Na blizu 50 strana rečeno je manje-više sve što je bilo od značaja za sagledavanje širih operativnih, ali i najnižih taktičkih relacija, pri čemu su od velike pomoći autoru bila mnoga već publikovana djela o Sremskom frontu.

Da bi što vjernije dočarao ovo petomjesečno razdoblje, autor nas uvodi, najprije, u okvire operativno-strategijskih procjena naših i njemačkih komandi, a potom usmjerava pažnju na ključne odluke štaba 6. divizije i 1. brigade, zadržavajući se — kao i na prethodnim stranicama — na onim događajima u kojima su pojedini štabovi, starješine i borci provjeravali u praksi ono što ih je naučila krvava ratna zbilja. Takvih ispita, na žalost, bilo je mnogo, a cijena koja se morala platiti za njihovo polaganje iznosila je 730 izbačenih iz stroja, od kojih 164 poginula. Put na zapad vodio je preko gustih minskih polja i preko sedam snažnih odbrambenih linija koje su Nijemci posjeli i žestoko branili, pokušavajući da po svaku cijenu spriječe nadiranje naše prve armijske grupe. Jačina neprijatelja iznosila je preko 40.000 vojnika (od kojih 30.000 Nijemaca), koje je podržavalo blizu 10 tenkova i više stotina topova i minobacača.

U prvoj etapi nastupanja kroz Srem (novembar i decembar 1944. godine) naši štabovi nisu računali sa jačim otporom neprijatelja — kaže autor. Zato i nije uspio proboj utvrđenog fronta sjeverozapadno od Sremske Mitrovice, kao ni manevar preko Fruške gore. Čak ni štabu 1. armijske grupe nije bilo poznato da je feldmaršal Vajks upozoravao komande njemačkih divizija i pukova da je »držanje 30 km dunavske obale od ogromnog strategijskog značaja«, niti je bila poznata Hitlerova naredba da 68. armijski korpus u Sremu mora po svaku cijenu zaustaviti »Titovu vojsku« kako bi se obezbijedilo nesmetano povlačenje Grupe armija »E« iz Grčke

preko Kosova i dolinom Zapadne Morave. Zadržavajući se na operativno-strategijskoj dimenziji Sremskog fronta samo u mjeri koja je neophodna da bi se sagledala cjelina događaja i zbivanja, u petomjesečnom zimskom razdoblju 1944/1945. godine, autor je upozorio i na bitne okvire i parametre borbenih dejstava 6. ličke divizije i njene 1. brigade, ni jednog trenutka ne gubeći iz vida da je to tema monografije.

U skladu sa takvim metodološkim opredjeljenjem, razmotrena je i analizirana gotovo svaka iole značajnija borbena akcija brigade i njenih bataljona, a dosta prostora je posvećeno i aktivnostima van borbenih dejstava: obuci, organizacijskim promjenama, premještajima starješina, snabdjevanju i ishrani, partijsko-političkom i kulturno-prosvjetnom radu i dr. Na prostranim ravnica Srema borci 1. ličke brigade, kao uostalom i svih drugih jedinica Prve armijske grupe NOVJ, prvi put su se suočili sa fenomenom rovovskog rata, prvi put su shvatili da je ašovčić važan koliko i puška, ili — kako autor lijepo kaže »shvatili su da je mudrost ukopavanja ravna partizanskoj mudrosti manevrisanja«.

Decembar 1944. godine proveden je u Beogradu; brigada je nakon žestokih i krvavih borbi u rejonu Mandelosa, Ležimira i Erdavika, u kojima je pretrpjela osjetne gubitke, izvučena sa fronta i upućena u Beograd radi reorganizacije i odmora. Najznačajnija organizacijska promjena bilo je formiranje 5. bataljona »Jane Sandanski« od beogradskih Makedonaca — bilo je 566 dobrovoljaca. Formacija brigade je osavremenjena, a njeno brojno stanje uvećano za preko 1/2; sredinom decembra iznosilo je oko 4.000 boraca. Izmjenjen je i njen matični sastav; od onih koji su bili u prvom stroju, jula 1942. godine, ostalo je samo 40. Glavni dio boračkog kadra činili su oni koji su u brigadi stupili u posljednjih 8 mjeseci.

Sremski front je, kaže autor, jedna od najdramatičnijih etapa ratnog puta brigade. Tih 90 dana koliko je provela »u rovovima Srema«, a naročito razdoblje krvavih sukoba i bojeva u bosutskim šumama — ravni su po svom intenzitetu i žestini najtežim bitkama koje je brigada vodila u protekle dvije i po godine svog postojanja. Jovo Popović ih odslikava na način koji duboko uzbuđuje čak i površnog čitaoca, a borca koji je doživio i prošao rat tjera da se zaustavi na mnogim stranicama i zamisli nad neponovljivom epopejom Titove partizanske armije. Na nešto preko 20 stranica zgusnutog teksta rečeno je manje-više sve što je trebalo: od operativne zamisli za proboj neprijateljske odbrane, preko dramatike iscrpljujućih rovovskih borbi i bojeva, do hvatanja »živih jezika« i svakodnevnih

manjih taktičkih čarki i sudara. Gotovo je nemoguće sve to analizirati i ocijeniti; posebno onaj dio koji govori o žestokim borbama u bosutskim šumama, u kojima su bataljoni 1. ličke brigade napadali snažna njemačko-ustaška uporišta u Strošincima i Soljanima, probijajući se kroz blatno i močvarno zemljište kakvo nikada ranije nisu vidjeli i doživjeli. Autor je to ispričao argumentima i činjenicama koje se lako ne zaboravljaju: kroz podvige pojedinih jurišnih i bombaskih grupa, i lična herojstva desetina boraca i starješina. Time je dao dragocjen doprinos epopeji Sremskog fronta, tog prvog istinskog rovovskog rata naše armije, u kojem je ona na briljantan način položila jedan od najtežih ispita.

*

U posljednju ofanzivu pobjede, 4. aprila 1945. godine, 1. lička brigada je krenula na krajnjem lijevom krilu snaga 1. armije u Sremu. Najprije je slomljen otpor neprijatelja oko Batrovaca i Lipovca, a kada je pala i Vrbanja — otvoren je put za prodor ka Đakovu i Slavonskom Brodu. Na domaku ovih uporišta, naročito u širem regionu Dilj-planine, zametnule su se žestoke višednevne borbe u kojima je broj izbačenih iz stroja bivao iz dana u dan sve veći. Kada je, konačno, i tu razbijen, neprijatelj se nije mogao pribrati sve do linije Veliki Zdenci — Garešnica, na koju je brigada stigla 25. aprila, i odmah se uključila u borbu. Umjesto brzog forsiranja Ilove, piše autor, i odlučnog nadiranja prema Zagrebu, što se očekivalo u štabu 1. armije, 6. lička divizija se uplela u žestoke i krvave borbe sa obostrano velikim gubicima. Tek kada je 1. lička brigada uspjela da se uklini u raspored njemačkog grenadirskog bataljona, postalo je jasno da Nijemci i ustaše ne prepuštaju ni pedalj utvrđenih položaja bez odsudne borbe, i da će po cijenu najvećih gubitaka pokušati da osujete »naše izbijanje na liniju Čazme i odsjecanje u pravcu Ivanić-Grada«.

U noći 8/9. maja, kada je Zagreb bio već potpuno slobodan (bitka za Zagreb je riješena na prilazima gradu), 1. brigada je ulazila u Remete, iznad Mirogoja. Pokret je nastavljen ubrzanim maršem, i već 9. maja u ranim popodnevnim časovima Štab brigade je na čelu duge kolone prolazio Ilicom na putu prema Črnomercu i Podsusedu. Bila je to posljednja marševska kolona 1. brigade u prodoru na zapad. Završena je na obroncima Medvednice, odakle je uslijedio ponovni pokret ka Zagrebu. Tu su 16. maja komandant i poli-

tički komesar 6. ličke divizije Đoko Jovanić i Nikola Pejnović izvršili smotru 1. brigade, odajući joj najviše priznanje za sve ono što je učinila od proboja Sremskog fronta do posljednjih bitaka na obroncima Zagrebačke gore. Na tom krvavom, pobjedonosnom putu, dugom preko 300 km, brigada je imala skoro 1.350 boraca izbačenih iz stroja, više nego ikada do tada.

*

Sve što je do sada rečeno, a to je najosnovnije, pokazuje da smo knjigom *Prva lička proleterska brigada* dobili izuzetno publicističko-historiografsko djelo, koje je moguće svrstati u red najuspješnijih knjiga ove vrste, ne samo u produkciji vojnih izdavača, već i mnogo šire. Istina, Prva lička brigada je i zahvalna tema za obradu (dovoljno je reći samo to da je kroz njenih 9 bataljona prošlo 10.148 boraca, a da je 28 njenih pripadnika odlikovano Ordenom narodnog heroja), ali samo pod uslovom da se tog zadatka prihvati neko ko je dorastao takvom izazovu. U Jovi Popoviću, publicisti i novinaru, ona je našla dostojnog autora, koji je — nakon višegodišnjeg istraživačkog rada — ponudio djelo, koje u mnogim svojim dimenzijama prevazilazi uobičajene i standardne kriterijume ove vrste literature. Ono je istovremeno i historija i publicistika, i krvava ratna zbilja i legenda. Zato su u pravu svi koji visoko ocjenjuju kvalitete ove knjige, jer ona to i zaslužuje. Tačnije, prema njoj niko ne može biti ravnodušan. Ona nadahnjuje, podstiče, ali i upozorava. U tome i jeste njena najveća vrijednost — i moralna, i edukativna, i iskustvena.

SUMMARY

RECORDS ON BRAVERY AND WAR SKILL

(Jovo Popović, *Prva lička proleterska brigada* — First Lika Proletarian Brigade — Vojnoizdavački i novinski centar, Belgrade, 1988)

Monography on the First Lika Proletarian Brigade is an extensive book of 930 pages, divided to 32 thematic parts that are presented chronologically — from 13 July 1942 to 15 May 1945. Each chapter of the book marks one of stages of the war itinerary of the brigade. A brief foreword to the book was written by the war commander of the brigade Colonel General Djoko Jovanić. The book contains also the list of more than 10,000 men of the brigade, with their basic biographical data.

In writing this monography the author applied the combination of chronological and conceptual approach, in which the central place and attention are accorded to the individual soldier and military leader, and each individual unit as a part of the whole. The book is actually a story of exploits and sacrifices, bravery and privations, in which each sub-unit of the brigade and almost each of its members is presented. In this manner is conjured the unique and unrepeatable period of developments and combat route passed by proletarians of the First Lika Brigade in the war.

RESUME

UN TEMOIGNAGE SUR L'HEROISME ET SUR L'ART DE LA GUERRE

(Jovo Popović, *Prva lička proleterska brigada*. Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd 1988)

La monographie sur la première brigade prolétarienne de Lika est un livre volumineux sur 930 pages, divisé en 32 ensembles thématiques suivant un ordre chronologique du 13. juillet 1942. au 15. mai 1945. Chaque chapitre porte sur l'une des étapes de l'itinéraire de guerre de la brigade. Une courte introduction à ce livre a été rédigée par le Général d'Armée Đoko Jovanić, ancien commandant de la sixième division prolétarienne de Lika. Le livre contient aussi la liste des données biographiques de plus de dix mille combattants de cette brigade. Pour rédiger cette monographie, l'auteur a opté pour une combinaison de traitement chronologique et par matière et a mis au premier plan les combattants et les responsables militaires à titre individuel et chacune des unités en tant qu'ensemble. Au fait, ce livre relate les exploits et les sacrifices, l'héroïsme et abnégation, où se font reconnaître chacune des unités et chaque membre de ces dernières. De cette façon il fait sentir aux lecteurs des moments particuliers et inoubliables des événements de guerre et de l'itinéraire de combat des prolétaires de la première brigade de Lika.

РЕЗЮМЕ

ЗАПИСКИ О ГЕРОИЗМЕ И ВОЕННОМ ИСКУССТВЕ

(Йово Попович: *Первая ликская пролетарская бригада*, Војноиздавачки и новински центар, Белград, 1988)

Монографија о Првој ликској пролетарској бригади — објемиста књига у 930 страници; она се дели на 32 тематичке части, које се дају хронолошки — с 13 јула 1942 по 15 маја 1945 г. Свака глава прича о једном етапи боевог пута бригаде. Непродолжително предисловје књиге напи-

сал боевой командир Шестой ликской пролетарской дивизии генерал-полковник Джоко Йованич. В книге дается список с основными биографическими данными более 10 тысяч бойцов этой бригады.

В создании настоящей монографии автор пользуется комбинированным хронологическо-проблемным способом написания, в котором на первом плане и в центре внимания находятся отдельные бойцы и командиры и каждое подразделение, как часть целого. На самом деле эта книга рассказывает об отдельных подвигах и жертвах, героизме и лишениях, в ней распознается каждое подразделение в отдельности и почти все воины. Таким способом воссоздается особенное и неповторимое мгновение военных событий и боевого пути, по которому прошли пролетарии Первой ликской бригады.